

Ivan Mrak:

IVAN GROHAR

slovenska tragedija v dveh delih (štirih slikah)

VRBA, ces. kr. nadsvetnik, šolski nadzornik, prof. slikar itd.
Dr. DIXI, pisatelj, publicist in novinar
JESEN, ces. kr. profesor
Dr. KRIGLER, predsednik advokatske komore, domoljub in mecen
IVAN GROHAR, slikar
ROBERT SLAPSAK, slikar
TONČKA SMLEDNIKOVA, učiteljica
MICKA, natakarica

Prva slika

ROBERTOV ATELJE

VRBA: Delate, pridno delate, kot vidim, saj imate spet novo podobo. Prav, prav. Se čudite, da sem prišel? No, nič posebnega... Mimo me je zanesla pot, pa sem vstopil. Nered imate, vi mladi slikarji. Na obleko nič dosti ne pazite. No, ne samo na obleko... Nered v tebi, nered okrog tebe...

ROBERT: Gospod nadsvetnik...

VRBA: Nič hudega, nič hudega... Sicer pa, so stari mojstri manj vredni? In vendar so slikali čisto, jasno in razločno. Z veseljem uživaš njihove podobe. Da, da, tako stari, a današnji rod...

ROBERT: Gospod nadsvetnik, ne vem zakaj očitata in razlagata? Midva se tako ali tako ne bova nikdar razumela.

VRBA: Razmišljam, samo razmišljam... Le zakaj takšne podobe? Kupi jih nihče, ljudem so zoprne. Saj bodo kmalu otroci kričali po cestah za vami. Po časopisih so vam tudi poštene povedali...

ROBERT: Zakaj ponavljate malomeščanske čenče? Navsezadnje, kako lepo in prisprično ste pisali vi o nas mladih...

VRBA: Prepričan sem bil, da se boste spametovali... Zdaj vidim, da vztrajate v svojih zablodah... No, če bo šlo tako naprej...

ROBERT: Kaj potem, če bo šlo tako naprej?

VRBA: Kriminal.

ROBERT: Zakaj pa kriminal?

VRBA: Saj ste vsi, kar vas je mladih, brez tal pod nogami. Brez cilja, brez misli živite in delate. Disciplina, znanje, šola...

ROBERT: In akademizem...

VRBA: In akademizem.

ROBERT: Po modelih, mrtvih modelih naj rišemo! Slikamo naj kot stari preizkušeni mojstri? Mladi smo, po svoje čutimo življenje. Svojski hočemo biti v izrazu. Menite mar, da naše delo ne tirja discipline? Vam je lahko. Disciplinirala vas je država. Njej služite, ona vas plačuje. Uradnik ste. Živite kot drugi pošteni ljudje. V prostih urah se ukvarjate s kunštjo. Po predlogah, po starih slavnih, tisočkrat preizkušenih vzorih slikate! O, vam je lahko...

VRBA: Poštenemu, rednemu, treznemu je v življenju vedno lahko.

ROBERT: Pomislite torej, koliko volje in moči zahteva življenje od nas, ki hodimo svojo pot, si ustvarjamo nov red in novo resnico. Da, resnico, polno resnico hočemo povedati svetu, nikakor ne ponavljati naučene modrosti!

VRBA: Tako, tako, veste kaj je vaša tako težko priborjena samodisciplina in kaj resnica, dejanska resnica? V blagajni umetniškega društva manjka dva tisoč kron; skratka, ves društveni denar.

ROBERT: Salite se. Ni mogoče. Kdo vam je povedal?

VRBA: Profesor Jesen je pregledal račune. V soboto je odborova seja. Zakaj ste se tako preplašili, vi, navdušeni resnicoljub?

ROBERT: Vi ste vedeli že pred tednom, morda še prej. Zakaj me niste obvestili?

VRBA: Pred tednom?

ROBERT: Grohar mi je pokazal vabilo k seji. In tako molčec je bil. Toliko, da se ni razjokal. Vso noč sva pretavala. Skorajda brez besede. Zdaj ga razumem. Joj, koliko je revež trpel.

VRBA: Revež, kakšen revež? Zakaj ne rečete raje defraudant?

ROBERT: Pa ne menite morda? Ne, ne, ne govorite tako. Saj smo si prijatelji, tovariši, saj smo vendar ljudje...

VRBA: Seve, seveda, zdaj smo si mahoma prijatelji in tovariši... Lepo... Lepo... Jaz z defraudanti ne bom posegal za isto mizo.

ROBERT: Kako govorite? Če je napravil kaj takšnega, potem v skrajni sili. Ivana poznam, bližji mi je kot brat. Najčistejši značaj. In vi...?

VRBA: Potrpite, kar mirno potrpite... Tih je bil, res je, in v družbi zmerom samsvoj. Nikogar ni pogledal, venomer je sam pri sebi nekaj tuhtal, kot vidimo, je tudi iztuhtal...

ROBERT: Nihče ne ume tako naravnost pogledati v oči kot Ivan. Niti najmanjše laži ni sposoben izreči.

VRBA: Umirite se, če je nedolžen, kdo mu more kaj...? Hm, čudno je v življenju, če človek pogleda takole okrog sebe. Pomislite; preproge so v mojem stanovanju na centimeter uravnane. Slednja stvarčica ima svoje skrbno določeno mesto. Vsak dan je porazdeljen in preračunan do minute. Red je to. Zadnjega v mesecu imam prav toliko kronic v žepu kot prvega. Še svoj živ dan si nisem pri nikomer ničesar izposodil. Povejte: je mogoče, da bi bil človek kot sem — defraudant? In Grohar? Saj si niti kravate ne zna pošteno zavezati in tudi sicer... kakšen, kakšen hodi okrog...

ROBERT: Vi imate državno službo in redne, urejene dohodke. Ivan je bil večkrat lačen kot sit. Vi imate dom, ugled in konec konca tudi umetnost. Ivan ni imel nikoli nič in tudi ni hotel ničesar mimo umetnosti.

VRBA: In z umetnostjo se je hotel preživljati? Že namen sam na sebi je nemoralen. V tem je že temeljna napaka njegovega življenja. Kdo ga je silil, pregovarjal, pehal v to? Mar jaz? Mar drugi ljudje?

ROBERT: Silil? Kdo ga je silil? Kako žalostno, da vi sprašujete, vi, predsednik slovenskega umetniškega društva... Narava ga je silila, njegov genij ga je gнал, moral je.

VRBA: Mladi ljudje se z genialnostjo vse preradodarno obsipavate. Mi starejši smo preveč izkusili, da bi ne bili previdni. Navsezadnje, takšenle narodič kot smo... Menite, da bomo svetu kdajkoli dali genija...? Dvomim, močno dvomim...

ROBERT: Imamo jih.

VRBA: Koga? Defraudante, ne?

Torej dan nato, ko je prejel vabilo, se je sprehajal vso noč z vami... v jutro se je neznanokam odpeljal... Točno?

ROBERT: Gospod nadsvetnik, jaz vam prepovedujem! Predvsem: Ivan ni zbežal, ne skriva se prav pred nikomer, slikat je šel. Na Primorskem je, včeraj sem prejel njegovo dopisnico. To je stvarno stanje. Vse ostalo — podtikavanje in obrekovanje.

VRBA: Jaz nisem obrekoval niti sumničil, samo zapisal sem si vaše izjave. Ne grozite mi. Pošten človek sem. Službo imam, odgovorno in častno službo. Nisem kar takole nekakšen boem. Odgovoren sem državi, družbi, ženi in svojim otrokom.

ROBERT: Koliko lepih besed, gospod nadsvetnik, koliko lepih pojmov — in poleg ste si beležili moje izjave. Jaz ne podpisem ničesar, slišite, ničesar!

VRBA: Zakaj ne bi podpisali in zakaj se razburjate, če ste prepričani o nedolžnosti svojega prijatelja? Naša sodišča so nepristrana.

ROBERT: Sodišče? Ste zblazneli?

VRBA: Če se skaže, da za primanjkljaj ni kritja, če bi odbor zahteval, odločno zahteval, no, kaj naj napravim? Svetujte.

ROBERT: Če bi odbor zahteval? Odbor tega ne bo nikdar zahteval. Važna in odločilna bo vaša izjava. Saj ste vendar predsednik. Zavzemite se za Ivana, rešite ga. Če je napravil napak, se še zavedal ni, kaj dela. Poznam ga, takšen otrok... Poslušajte, verjemite...

VRBA: Spet boemska logika... Da, da, takole se igrate z življenjem.

ROBERT: Saj vem, da ste uvidevni. Jaz sam bom kril škodo. Ne takoj, ker takšne vsote ne zmorem, toda uredil bom. Za-

vežem se, podpišem. Društvo naj vpiše primanjkljaj kot posojilo...

TONČKA (*ovstopi*): Robert, dragi Robert, kje je Ivan? (*Vrba se v hipu skrjuje za slikarsko stojalo*)

ROBERT: Tončka, odkod ti? Nimaš službe? Kako si mogla v Ljubljano?

TONČKA: Joj, Robert, poslednje dni ne vem več kam s seboj! Cisto iz sebe sem. Vsakršna reč me plaši. V sanjah se mi neprestano prikazuje Ivan. Tako bled je, ves shušjan in kako bolešno me gleda... Danes ponoči je bilo še vse huje. Vso noč nisem zatislila oči. Vseskozi sem imela občutek, da mu grozi nekaj strašnega. Zjutraj sem pustila šolo in otroke, se vsedla na vlak, zdaj sem tu. Nisem mogla več zdržati. Povej, kaj se mu je zgodilo? Bila sem pri njem, pa ima vse zaklenjeno. Kje je?

ROBERT: Nič ni, Tončka. Na Primorsko je odpotoval.

TONČKA: Odpotoval...? To ni vse! Ti nekaj prikrivaš.

ROBERT: Slika, kaj naj bi drugega. TONČKA: Je bolan? Govori vendar...

VRBA (*stopi izza stojala*): Gospodična, se ne bojite disciplinske preiskave?

TONČKA: Ti nisi sam? Brigajo me disciplinske preiskave.

VRBA: Gospodična, profesor sem in cesarsko kraljevi nadsvetnik, vem, kaj je dolžnost. Kako boste učili otroke reda in samoočlovečanja, če sami...

TONČKA: Robert, kaj molčiš? Ne vidiš, ne čutiš, kako se bojim? Govori vendar, kaj je z Ivanom.

VRBA: Vse kaže, da je poneveril večjo vsoto denarja in pobegnil iz Ljubljane.

TONČKA: Vi trdite to, vi! Torej tako vam že vsem skupaj preseda? Tako ste mu zavistni, da ste mu naprtili takšno ogabnost? Lažete! Ivan, tat? Robert, in ti stojiš tu brez besede?

VRBA: Gospodična... kaj si ne drznete? Obžalovali boste še.

TONČKA: Se dobro se spominjam, kako ste hodili okrog trnovskega župnika, dokler niste odžrli Ivanu slikanje cerkve!

VRBA: Tako gospodična, tako. Sodišče se bo oizralo vsekakor le na dokazno gradivo, nikakor ne na izpade histerične podeželske učiteljice...

TONČKA: Sodišče? Dokazno gradivo? Vse to govorite o Groharju?

ROBERT: Gospod nadsvetnik, besedo sem dal, plačal bom. Menim, da po vsem, kar sem povedal...

TONČKA: Vi mu boste sodili, vi! Sploh veste kdo, kaj je on!

VRBA: Vem, kdo je on, kdo jaz, Vi, gospodična, ste mi odprli oči. Do tegale

trenutka sem še okleval, poslej ne bom več. Zdaj točno vem, da defraudantov ne bom ščutil. (*odide*)

TONČKA: In sedaj?

ROBERT: Odšel je.

TONČKA: Odšel je... Joj, Robert, kaj sem napravila! Prišla sem, da pomagam, a ravno narobe. Morala sem bruhniti iz sebe, preveč je bilo. Toliko časa se že nabira v meni. Vse vem, kako so Ivanu spodkopavali tla pod nogami. Zares, nisem mogla več molčati!

ROBERT: Tončka, ne joči, umiri se... Boš videla, vse bo še dobro. Nečesa se moram domisliti...

TONČKA: Torej je res, kar trdi ta človek?

ROBERT: Res je, Tončka.

TONČKA: Res? Četudi je tisočkrat res, vem, da je Ivan nedolžen! Se čudiš? Potem ga ne poznaš kot jaz. Prepričana sem, da si je kratko malo izposodil. Kaj njemu tisočak. Saj nima nikarkšnega odnosa do denarja. Četudi je večkrat lačen kot sit, vedno sanjari o gradovih, ki jih bo kupil.

ROBERT: O gradovih sanjari... prav imaš. Tudi jaz ga poznam takšnega. Toda kdo nama bo verjel...? V soboto bo odborova seja...

TONČKA: V soboto, v soboto torej?

ROBERT: Veš, pisal mu bom, naj se takoj vrne, da ne bodo natoľcevali; čes, pobegnil je.

TONČKA: Tako napiši! Brez odlašanja naj se vrne. Medtem bom priskrbela denar. Vse, kar manjka. Koliko je?

ROBERT: Vsa društvena imovina, dva tisoč kron.

TONČKA: Mnogo je, toda dobila jih bom, pa če bi morala v pekel. Ah, Robert, vse bomo še rešili, nič ni prekasno! Kar odleglo mi je. Toda Ivanu ne črhni niti besedice. Preponosen je, odklonil bi.

ROBERT: Pray tako...

TONČKA: Veš, da se zato niti poročiti noče z menoj. Čaka, da bo imel sam trdna tla pod nogami. Slutim, da to ne bo nikdar. Gledati moram, kako je lačen, ubog, kaj vse mu grozi, a ne dovoli, da bi mu pomagala.

ROBERT: Prepričan sem, da bova vse uravnala... Samo zdrži se, Tončka, zdrži, če prideš spet v podoben položaj kot ravnokar, sicer bo vse zaman...

TONČKA: Bom, Robert, bom... Samo danes nisem mogla. Veš, kdo je največ kriv Ivanove bede? O, vem, poznam jih... Ko je Ivan slikal strop trnovske cerkve, sem dan na dan preždel ob njem. Lanske počitnice je bilo. Da, tistikrat sva se spoznala... To niso bile slike kot

sicer po cerkvah, ne, to so bila nebesa!. On pa, takšen je bil kot svetnik. Kar sij je zadobil krog glave. Na nič ni mislil, ničesar ni videl mimo svojih podob. Spčetka je bil tudi župnik ves navdušen... A že so pričeli hoditi v cerkev in župnišče Ivanovi tovariši...

ROBERT: Pa ne meniš morda...?

TONČKA: Z Ivanom in z menoj toliko da si spregovoril.

ROBERT: Ti očitaš? Kako naj bi ga motil pri delu?

TONČKA: Da, vsi so hodili okrog župnika, ponajveč gospod nadsvetnik. Veš,

kar videla sem, kako se je župniku čedalje bolj mračil obraz. Nič več ni bil prijazen z Ivanom. Navsezadnje so ga pregovorili in Ivan je bil ob vse...

ROBERT: Veš, kaj govoriš...?

TONČKA: In potem, sam dobro veš; so cerkev prebelili... Meni je bilo, kot da so mi ubili lastnega otroka... Ivan, je bil spet brez upanja...

ROBERT: Kdo je pregovoril župnika?

TONČKA: Ti ne veš nič...

ROBERT: Vem le, da je Ivan v zagati in da ga morava rešiti...

Druga slika

SEJNA SOBA UMETNIŠKEGA DRUŠTVA

VRBA: Gospodje, mislim, da lahko pričnemo. Veš odbor je zbran.

Prof. JESEN: Razen blagajnika... razen blagajnika...

Dr. DIXI: A propos, že veste, najnoviše?

VRBA: Kaj?

Dr. DIXI: Grohar se je vrnil...

VRBA: Grohar!

Prof. JESEN: Vrnil se je. Na kolodvoru sem ga opazil, ko je stopil iz tržaškega vlaka. Kup podob je nosil s seboj. Tik pred nevihto je bilo.

ROBERT: Vi ste bili torej tisti?

VRBA: Če ste javili, ste napravili naši javnosti veliko uslugo.

ROBERT: Ni res! Ti sam najbolje veš, da ni res!

Prof. JESEN: Kot društvo je tudi fant brez verske podlage!

Dr. DIXI: To nima z vero opravka!

VRBA: Pomirite se, gospodje. Naj bo že tako ali tako, važno je, da mi ne more nihče očitati, da sem napravil kdaj kakoli proti svoji vesti... Res pa je tudi, da sem prenašal Groharja v društvu...

Dr. DIXI: Zdaj pa imaš...

VRBA: Prenašal sem ga in marsikatero grenko ter zabavljivo sem moral radi tega poizreti. Kako bodo šele zdaj planili po meni! Saj poznate naše ljudi... In Groharjeva zahvala! Kako se je meni, kako nam vsem oddolžil? Poneveril je, pomislite, gospodje, poneveril! Vsi časopisi lajajo na nas. Piščejo, kot da smo umetniki sami defraudantje in barabe. Kot da je umetniško društvo zbirališče razbojnikov...

Dr. DIXI, JESEN: Tako je, tako...

ROBERT: Kdo je razbobnal zadevo? Kdo po časopisih prvi oklevetal Groharja, da je z denarjem pobežnil?

Dr. DIXI: Oprosti, če si name meril, si v zmoti. Jaz niti besedice. Sicer sem odločen nasprotnik packarij, ki jih nazivljete moderna umetnost, toda o tej aferi niti črlnil nisem. Pri 'Narodu' sem še posredoval, naj bi se o tej nečedni zadevi ne pisalo toliko, toda zaleglo ni nič.

ROBERT: Nečedna zadeva? Iz lastnega bom kril škodo. Vsi tudi veste, da je šel Grohar slikat in da se mu o pobežni ali kakih poneverbi še sanjalo ni.

VRBA: Ste slišali, gospodje? Grohar je šel slikat in, četudi je poneveril, se mu o tem še sanjalo ni. Slabega zagovornika si je izbral vaš prijatelj. Saj nismo otroci in tudi nismo sami, da bi počeli, kar bi se nam poljubilo. Družba je še, naše dolžnosti...

ROBERT: V našem primeru velja le ena dolžnost, resnica. Treba jo je ugotoviti. Vse ostalo nas ne briga.

VRBA: Resnica? Ste slišali, gospodje? Resnica je kar se da preprosta. Fant je vzel tuj denar. Denar, ki smo mu ga zaupali.

Dr. DIXI: Zares zmeda, da tej še ne podobne.

ROBERT: Gospodje, dovolj smo se prerekli. Kaj če zdajle položim ves denar na mizo? Vse bo uravnano. Nihče ne bo oškodovan. Vse nevarnosti, ki so grozile našemu društvu, so odstranjene. Kaj nam potemakem kdo še more?

Dr. DIXI: Pravzaprav izvrstna ideja...

ROBERT: Kajne? Denar imam s seboj.

Dr. DIXI: Samo če ni prepozno za mirno poravnavo?

VRBA: Mirna poravnava? Kaj nas briga vaš denar? Poneverbe ne izbrišete z nikakršnim denarjem.

Dr. DIXI: Seve, seveda... Hm, vse pade tisti trenutek v vodo. Klerikalci bodo triumfirali. Kot društveni tajnik sem proti takšni poravnavi...

ROBERT: Kaj pade v vodo? Kaj nas briga go klerikalci? Nismo zgolj stanovsko in predvsem nepolitično društvo?

Dr. DIXI: Seveda smo. Toda zadeva kljub temu ni tako preprosta. Če utajimo, pozabimo, napravimo križ čez vse, bodo mahoma planili po nas. Še razpust društva bodo zahtevali. Komaj čakajo. Vsi veste, kako smo jim v napoto. Kdaj sem že svetoval, da se razglasimo za liberalno društvo.

Prof. JESEN: Ugovarjam, slovesno ugovarjam! Če bomo tajili, slede disciplinske preiskave.

Dr. DIXI: Ga slišiš? Nam že groze.

Prof. JESEN: Če boste skušali prikriti, nisem več odbornik, tudi iz društva izstopam. Javno bom napisal, zakaj sem izstopil, javno.

ROBERT: Gospodje, saj ni tako. Pustite politiko v stran! Nihče nam nič ne more. Sam sem bil na policiji, tik pred sejo, s komisarjem sem govoril. Na moč se je čudil, da ste Groharja ovadili...

VRBA: Čudil se je? Jaz sem vendar cesarsko kraljevi nadsvetnik. Kot predsednik sem odgovoren za vse, kar se pri-godi v društvu. Ne morem dopustiti, da bi se šušljalo o tem. Jaz naj bi šel meni nič tebi nič preko...? Pravzaprav se jaz čudim, policijskemu komisarju se čudim...

ROBERT: Da, čudil se je. Rekel mi je, naj se med seboj dogovorimo. Ko si bomo edini, naj mu neutegoma sporočimo, da uniči ovadbo. Da ustavi vsakršno nadaljnje policijsko postopanje proti njemu. Ko sem mu povedal, koliko denarja je prinesel Ivan s seboj, da imam tudi kritje za primanjkljaj, je bil kar vesel. No, potem tako nič ni. Kar telefonirajte mi, pa je v redu, je rekel.

VRBA: Vse v redu, vse v redu, čudna logika, nenavaden red. Policijski komisar, pravi?

Dr. DIXI: Tako... tako... in koliko denarja je Grohar prinesel s seboj?

ROBERT: Tisočdvesto kron.

Dr. DIXI: Gospodje, na policiji vedo, koliko denarja je Grohar prinesel s seboj. Menim, da nima nihče nič proti, če ta znesek sprejmemo?

ROBERT: In tu so točni računi za vse, kar je potrošil. Četudi vam danes vrača vso vsoto, vendar pregledajte jih. Prepričate

se lahko, da ni niti vinarja po nepotrebnem zapravlil.

VRBA: In tu so računi? Kam s papirjem? Kaj nam mar, koliko je zavozil in zapil? Če meni, da je s tem zbrisan njegov greh in rešena čast našega društva, je v hudi zmoti. Vaš prijatelj si zadevo razlaga kar se da preprosjo. To — zame niso nikakršni računi. Papir, nič več kot papir...

Dr. DIXI: Pravzaprav bi bila zdaj najlepša priložnost, da stvar brez hrupa uredimo...

ROBERT: Saj sem rekel...

Dr. DIXI: Samo nečesa se bojim, o poneverbi so se vendar razpisali že vsi časopisi, vsa Ljubljana govori o njej. Kako naj potlačimo? Osebo nimam ničesar proti Groharju, narobe...

Prof. JESEN: K maši ga ni bilo nikoli.

ROBERT: Časopisi, časopisi... Kateri list je prvi planil po Groharju? »Narod« in tam si ti domač.

Dr. DIXI: Rekel sem ti že, če bi notico pravočasno opazil, bi jo kratkomalo izvrgel. Kakor hitro je izšla, so nas klerikalci oblihi z gnojnico. Mi vendar nismo mogli molčati. Profesor Jesen je v »Slovincu« objavil takšne potankosti...

ROBERT: ...da ste bili prisiljeni Groharja obleči v kuto in ga še brezobzirneje opljuvati.

Prof. JESEN: Prepovedujem, jaz nisem nikomur poročal. Da je bil Grohar bogotajec, ve vsak otrok!

Dr. DIXI: Samo o številkah ni bil nihče poučen mimo vas...

Prof. JESEN: Nič ni tako skrito, da bi ne postalo očito.

Dr. DIXI: Grohar, pa liberalec? Lepa je ta. Sem jaz kdaj pisal svetniške zgodbe? Mar ni slikal »Srce Jezusovo« za škofa? Hinavci, zdaj, ko je zasvinjan, ga hočete nam podtakniti. Naš ni in nikoli ni bil.

Prof. JESEN: Ste ga slišali? Nam bi ga rad naprtil. Kot da poneverba ni sad vaših načel in vaše vzgoje! Kdaj so že naši pokazali Groharju čez prag. Že lani ga je trnovski župnik pognal iz cerkve. Tiste njegove brezbožne pacarije je pustil prebeliti. Če bi bil naš, bi mu ne bilo treba stradati kruha. Za naše že Bog skrbi...

ROBERT: Ti, doktor, in ti, profesor, mar nista hodila okrog župnika, dokler ni bil Grohar ob kruh?

Dr. DIXI: O tem kar molčimo, tudi ti nisi čakal križemrok...

Prof. JESEN: Kdor je proti govoril, dobro, bogušečno je mislil in ravnal. Celo gospod nadsvetnik...

VRBA: Prosim, ne mešajte me v svoje račune. Kar sem govoril, to iz lastnih nagibov. Če sem kogarkoli svaril pred njim, se je očitno skazalo, da sem Groharja pravilno presojal.

Dr. DIXI: Skratka, zadeva postaja politikum.

ROBERT: Politikum? Ti dobro veš, da se Grohar ni nikdar vtikal v politični gnoj. Prav dobro veš. Izposodili ste si ga, brezdušno in brezsrčno za dnevno senzacijo, svojim nasprotnikom za klofuto! O, Bog, njega, Ivana. To so torej naši kulturni interesi, naš kulturni boj, to bo zgodovina našega rodu!

VRBA: Naš gospod kolega vedno znova pozablja, da je govor o defraudantu...

Prof. JESEN: Povejte mi, kakšne so vrednote, npravnstvene vrednote umetnosti, ki jo delajo defraudantje? Če ga takoj ne izročite sodišču...

ROBERT: Sele zdaj vem, da ste slovensko umetniško društvo ustanovili, da nas uničuje, ne brani!

Dr. DIXI: Napak prijatelj, napak... Saj Groharja nihče ne obsoja, pomilujemo ga. Posebej jaz. Kot Zolajev učenec, prepričan naturalist, pristaš dednostne teorije razumem njegovo zablodo. Če bi raziskali njegov rodovnik, bi brezdvomno ugotovili dedno obremenjenost. Vem, da ne zasluži kazni. Če bi bil jaz sodnik, bi ga poslal v bolnišnico — ne v ječo. Tako je, gospodje!

Prof. JESEN: Zola? Spet liberalna šara! Gospodje, jaz pa vam pravim, proč s francosko lahkotnostjo, lahkomišelnostjo in pokvarjenostjo!

ROBERT: V imenu Zolaja proti Ivanu govoriš in ščuješ. V njegovem imenu? Veš, kaj bi on napravil? Razgnal bi nas kot trop podgan, tako bi mu bili gnusni. Vse nas, mene tudi... tudi mene... (se zjoče).

VRBA: Ne vem, kaj ima ta vsepovsod zasramovani francoski pisatelj opravka z našo zadevico? In vi, čemu jočete?

ROBERT: Toda denar je tu, ves denar! Niti krajejarja ne manjka, slišite!

VRBA: Mi ne sprejmemo ničesar razen vsote, ki jo je Grohar prinesel s seboj. Ostalo si obdržite. Svetujem vam, da se ne zadolžujete čez svoje moči... vrnite torej čimprej, kar ste si izposodili... svetujem vam...

Dr. DIXI: To je plemenita in skrbna beseda. Tako je, da tako... Zares, življenje je čudna igra. Grohar ji, kot vse kaže, ne bo nikoli dorasel. Samo pomislite, ves denar je tu in vendar vsakršna pomoč izključena. Če bi fant le ne bil

tako neroden. Zakaj nas ni pravočasno obvestil? Povedal naj bi nam, mi bi uvaževali in razumeli. Nocoj je vse prepozno, vsakršen izgovor odveč. On pa, nič. Odpeljal se je in amen. Mi pa? Kaj moremo drugače?

ROBERT (vrže denar po mizi, da se raztrese na ose strani): Tu imate! Dleslej nisem poznal ljudi, nocoj sem se zavedel. Beštije smo! Z zadevo nočem imeti nikakršnega opravljanja več! Ne oslanjajte se name, ne kličite me za pričo! Sit sem vas in vaših klavijanj! Niti vedeti ne smem, da ste! Se nocoj se odpeljem. Umetnik sem, ne politikant! Napravite z denarjem, kar vam ljubo. Bedak, da sem vam le za trenutek zaupal... Današnji večer pomeni konec društva, toda jaz nisem kriv, ne, nisem kriv! (Odide.)

Dr. DIXI: On ni kriv? Kdo potem? Mar ni on speljal Groharja v Ljubljano? Kdo ga je vrnil med nas, če ne on? Zdaj slepomiši, se pere pred nami, pred svetom. Vsakršne odgovornosti se otrasa, govori velike besede, odigrava pred nami pretresljive prizore...

Prof. JESEN: Mi bomo umazani, on čist. Vso krivdo je nam naprtil. Kako bodo po čitankah pisali o nas. Študentje nas bodo kleli, on se šopiril...

VRBA: Kar mirno, gospodje. Malenkost... Čez leto, dve, ne bo o tem več spomina. Da bi se po čitankah pisalo? Smešno. Če nas gospod, ki se je ravnokar ustil pred nami, izigrava, briga nas... Navsezadnje — odgovornost za naš sklep zame ni nikakršno breme, marveč čast... prevzamem nase...

Prof. JESEN: Jaz tudi... jaz tudi...

VRBA: Če zadevo natanko premislimo, je navsezadnje še zdravo, če fanta malec zapro. Bo vsaj razlikoval med svojim in tujim. Takorekoč še življenju se bo privadil...

Prof. JESEN: Zdravo, pa še kako zdravo...

Dr. DIXI: Konec konca to niti ni tako napak. S pedagoškega vidika bi ne mogli napraviti nič boljšega. Zdi se mi, da fantu s tem kvečjemu pomagamo...

VRBA: Tako je, pomagati mu hočemo. Fant je brez šol, brez vzgoje in brez discipline. Naj se privadi redu. Preden obvestim državnega pravduka, bi se morda z njim še pomenil, mu obrazložil...

Dr. DIXI: Vi menite govoriti z Groharjem?

VRBA: Morda — sem rekel. Vsekakor menim, da vse, kar sem že napravil in kar

bom še v tej zadevi ukrenil, vse z vašim polnim soglasjem...

Prof. JESEN, dr. DIXI: Gospod nadzvetnik...

VRBA: Hvala, gospodje. Lahko noč...

Prof. JESEN: Kaj z denarjem? Tako ga vendar ne moremo pustiti. Toda jaz se ga ne dotaknem...

VSI (*osevprek*): Jaz ne! Jaz tudi ne... (*se razhajajo*).

Tretja slika

ROBERTOV ATELJE

TONČKA: Torej nisi nič opravil?

ROBERT: Nič? Prevelika beseda. Govoril sem, poslušali so me, tudi vsi ostali so govorili. Sicer so se o vsem že vnaprej domenili. Jaz sem bil le zaradi lepšega poleg. Če bi kaj rekel ali ne, oni imajo svoje račune.

GROHAR: Torej niso pristali?

ROBERT: Pristali? Na kaj? Na moje besede?

GROHAR: Saj si rekel, da imaš denar? *Računov jim nisi pokazal? Vsak od njih se je lahko prepričal, da nisem niti krajcarja po nepotrebem zapravil. Saj so vendar uvideli, da nisem hotel nikogar oškodovati? Jim nisi povedal, da se ni nikomur godilo tako pasje kot meni? Delati sem tudi moral, moral sem, kako naj, če sem brez barv in brez platna?*

ROBERT: Ti še zmerom verjameš v neko pravico, jaz že zdavnaj ne. Zdi se mi, da ni nobenega reda ne pravil, niti zakonitosti. Vsepovsod kaos! Slepa sila, ki se norčuje iz nas, da, to je narava. Beštije, brez razuma in brez srca — smo ljudje...

GROHAR: Ne, ne, ne razumeš... Veš, ravnatoko je z našim slikarstvom, ista pogrška. Vse naše podobe se mi zde več ali manj le naša osebna izpoved, preveč osebna... Rad bi že doživel, da bi ti s tistimi tvojimi hudičevimi barvami bolj določno govoril!

ROBERT: V laž naj se vrnemo? Otipljive, razločne, sladke slike naj delamo?

GROHAR: Ne, nočem ponavljanja! Preteklost me ne zanima. Toda preko naših osebnih bolečin in razočaranj je še prostran svet, so še drugi ljudje... (*Prične znova z delom.*)

ROBERT (*po kratkem premolku*): Že spet pričinjaš? Kakšna nejasnost in nedognanost? Se povišuješ?

GROHAR: Robert...?

ROBERT: Oprosti, razburjen sem...

GROHAR: Nikoli se nisem poviševal. Nisem govoril o sebi, na najine naloge sem mislil. Docela napak si me razumel.

ROBERT: Napak? Na prvo mesto so te postavili. Vedeli so predvsem zate. Da, predvsem o tebi so povsod govorili in pisali. Četudi sem jaz vse započel, vam določil smer...

TONČKA: Sta znorela? Ivanu grozi najhuje, vidva pa...

ROBERT: Menda imam pravico, da se razjasni med nama? Po vsem, kar sem tvegaj in kot sem se zavzel za Groharja... Se je kdorkoli zanj tako izpostavil?

GROHAR: Sem ti karkoli očital?

ROBERT: Ti ne...

GROHAR: Kdo potem?

ROBERT: Tončka, kaj vse mi očita. Priznam, nisem brez greha. Marsikaj sem napravil, kar bi ne smel. Še velikokrat bom pogršil, toda...

GROHAR: Prijatelj, kaj govoriš?

ROBERT: Tončka naj prekličče svoje obtožbe.

GROHAR: Kaj si rekla? S čim si ga užalila?

TONČKA: Prekličem naj? Robert užaljen?

ROBERT: Kaj naj odgovorim? Da sem kriv? Da sem podlež in ovaduh? Vse priznam, kar hočeta. Izprašujta, odgovarjal bom.

GROHAR: Nehajta, ne prerekajta se, ni že dovolj hudo...? (*Prične spet z delom.*)

TONČKA (*po kratkem premolku*): Ne zdržim več! Slikaj, če hočeš, toda ne muči me. Prišla sem, da bi te posvarila, se razgovorila s teboj, ti pa, kot da ni nič. Na vsem lepem si me pričel slikati. Jaz naj molčim in gledam?

GROHAR: Zakaj naj bi ne delal? Mar naj se vležem in strmim v strop? Hudiča, naj premišlujem? Besnim naj in jokam? Zakaj zmerom tako, kadar me vidiš pri delu?

TONČKA: Ivan...?!

GROHAR: Oprosti, toda nocoj mi je neizrekljivo čudno pri srcu. Naprej in naprej bi delal. Hudič me je obsedel in ne popusti... (*Prične znova z delom.*)

TONČKA: Ivan, še nisi izpregledal? Ne obotavljaj se. Beži, dokler je čas.

GROHAR: Bežim naj? Kam? Kaj naj počnem v tujini? Morda bi spočetka še naslikal kako podoba in se veselil, da sem usodo prefiščil? Prekmalu bi se osvestil, da krog mene niso naša polja niti naše gore. Da sejalec na polju ni naš kmet, da žanjice niso naša dekleta... Naše pesmi ne bi več poslušal, tuji zrak bi se mi priskutil. Le v spominih bi živetaril, dan na dan bi žalostno usihal... Kot odlomljena veja... Se izplača?

TONČKA: Ivan, kaj govoriš? Le za kratek čas, trenutno moraš proč.

ROBERT: Brez vsakršne zaslombe si, GROHAR: Vidva sta še tu...

ROBERT: Midva? Kaj pomeniva? Nič. Zdi se mi, kot da smo živeli nekje nad oblaki. Sposobnost ne velja. Le denar, naslovi, naši, vse, na kar sva se od nekdaj požvižgala.

TONČKA: Si slišal?

ROBERT: Pregarjali bi te liberalci kot klerikalci. Enim kot drugim si v napoto. Drug drugemu bi te hoteli podtakniti. Jesen te psuje z bogotajcem. Dixi te proglašaja za terejčalca. Obadva komaj čakata, da te strpata v ječo.

TONČKA: Niti trenutek se ne smeš obotavljati.

GROHAR: A nadsvetnik? Njegova beseda je vendar odločilna?

TONČKA: Nanj se zanašaš? Hudič je, ne človek.

GROHAR: Napak ga sodiš. Mož je. Kar si govoril o Jesenu in o Dixiju, nisi me presenetil. Slutil sem. Ne, da bosta zoper mene s temi besedami in takšnimi razlogi, ne... Toda — prvi hip — ko smo se spoznali, drug drugega nismo mogli. Zakaj? V Vrbo sem zaupal, kljub različnim nazorom o življenju in o umetnosti sem mu zaupal. Še to me ni motilo, da je takšen gospod. On živi po nekih določenih načelih...

TONČKA: Po načelih? Kakšnih? Ni bil od nekdaj tvoj najhujši zoprnik?

GROHAR: Pa če mi je bil nasproten, vedno je bil jasen, odločen in razločen. Nikoli se ni izogibal moški besedi.

TONČKA: In ko te je pri trnovskem župniku očrnil, je bil tistikrat tudi mož na mestu?

GROHAR: Ne, tega nisem nikoli razumel...

TONČKA: V marsičem se motiš. Preveč dober, prepošten, preotročji si. Nehaj razmišljati. Pozneje, na varnem, boš imel časa in prilik na pretek.

GROHAR: Morda imaš prav. Če ostanem, bodo planili po meni, še huje me

bodo opljuvali, kot so me. Ko se vrnem iz aresta... Če so se me doslej izogibali, bodo pred menoj arestantom bežali... Menda mi ne preostaja drugega?

TONČKA: Torej si vendar spregledal? Denarja boš imel za leto, še več... Medtem se bodo pri »Slovincu« in »Narodu« izmislili kaj novega. Pozabili bodo nate. Midva z Robertom jim medtem vrneva denar in jih pomiriva. Policijski komisar je tako ali tako na naši strani. Robert, kje imaš denar?

ROBERT: Ko sem uvidel, da ne bom ničesar opravil, me je popadel takšen bes, da sem ga vrgel pred nje in odšel.

TONČKA: To ste moški. Vsaj denar bi prinesel nazaj.

GROHAR: Kot zakleto. Vse kaže, da se ne bom skopal iz pekla.

TONČKA: Samo hoteti je treba. Ti pa kar siliš v pogubo. Vzdrami se. Ne predaj se obupu! Kaj bi bil malodušen. Odloči se. Ne popusti. Ne čutiš, da so kot psi za teboj? Ne daj se jim. Navsezadnje, če je tebi vseeno, kar nikakor ne razumem... Name nič ne pomisliš?

GROHAR: Tončka, če bi ti le slutila...

TONČKA: No, vidiš, tu imam še nekaj denarja. Za prvo silo. Se boš že kako pretihotapil čez mejo. Ko nama pošlješ svoj naslov...

GROHAR: Prav imaš... (*trkanje na vrata*) Tu so. Pred vrati me čakajo...

ROBERT: Ne odprem jim. Če se drznejo, naj vdoro s silo.

TONČKA: Ivan, zbeži skozi okno. Zakaj postajaš? Pospremi ga, Robert. Zadržala jih bom, napotila v drugo smer. Ne obotavljajta se, še je čas...

Dr. DIXI: Odprite, prijatelj je tu!

GROHAR: Jaz sem pa mislil... (*Odide odpirat vrata.*)

TONČKA: Morda so se le premislili...

Dr. DIXI: Luč sem videl, pa sem potrkal. (*Vstopi, za njim Grohar.*)

Dr. DIXI: Na pomenek sem prišel. Menda ne motim? Zdi se mi, da sem voščil dober večer?

ROBERT: Zakaj pravzaprav si prišel?

Dr. DIXI: Vprav zato, ker sem vedel, kako me boste sprejeli. Toda jaz nisem kriv, niti malo ne.

ROBERT: Če nisi kriv, zakaj si se potem prišel opravičevati?

Dr. DIXI: Opravičevati? Pred kom? Zakaj? Razjasniti, razgovoriti sem se prišel. Saj vsi veste, da ima svetnik svoje pojme o časti in o pravici. Star človek... Slišal si, kako sem se zavzel za Groharja. Je pomagalo? Nič.

ROBERT: Slišal sem, več kot ti je ljubo. Navsezadnje, kdo je priobčil napade na Groharja v »Narodu«?

Dr. DIXI: Kdo pa v »Slovenca«? Menda jih ne boš meni podtaknil? Kaj hočeš, Grohar je postal politično geslo. Vsi se ga otepljejo. Kot mi, tako naši nasprotniki. Klerikalci bi nam od srca privoščili defraudanta!

TONČKA: Če bi se vi in vaši zavzeli za Groharja...

Dr. DIXI: Kdo pa je delal za škofa »Srce Jezusovo«? Slika Cirila in Metoda tudi ni za v Narodni dom. Vsekakor je njim bližji kot nam. Navsezadnje, potrkal sem z najboljšimi nameni. Zdaj pa, takšen sprejem. Izpostavljaš se, žrtvuješ... Sem jaz poneveril? Skratka, politik sem, kulturni delavec, znana, ugledna osebnost. Če mi je kdo sledil, me videl, ko sem potrkal, vstopil... Klerikalci bi obesili na veliki zvon. Če bi bil svoboden, nevezan kot vidva, brez oklevanja povabim Groharja k sebi. Tako pa... Človek mora biti prekleto previden...

GROHAR: Prav imaš. Zakaj si potem-takem prišel in celo ponoči? Vem, moj prijatelj si. Človek kot ti, da ne bi bil do konca previden? Vohunit si prišel, kaj bomo ukrenili!

Dr. DIXI: Namesto, da bi mi bil hvaležen, se pomenil z menoj, kako se boš branil, me psuješ.

GROHAR: Kaj si res mislil, da vam bom vede in hote za pajaca? Bi se žogali z menoj? Svoje lumparije zganjajte brez mene.

Dr. DIXI: Konec konca, kdo, kaj si? S kakšno pravico se izmikaš celoti? Mi se borimo proti nazadnjaštvu, proti farjem in klerikalizmu. Kajpak, ti bi stal križemrok ob strani.

GROHAR: V svoj voz bi me vpregel? Mar naj z vami popivam, zganjam hejslovanstvo, slikam protifarške podobice?

Dr. DIXI: Je že prekasno. Če bi se prej domislil, preden so planili po tebi... Brigalo bi nas, če si lump ali poštenjak.

GROHAR: Ne prej, ne danes, niti v bodoče. Svet je širok. Koliko je potov in cest! Gnoju in mlakužam se bom znal vedno izogniti.

Dr. DIXI: Kot vidim, je vsakršna beseda odveč. Karkoli te dohiti, jaz nisem kriv in si umijem roke.

GROHAR: Še mnogokrat si jih boš umil, javno in na skrivaj. Zapomni si, falotstva ne boš nikdar izmil.

Dr. DIXI: Falotstva? Grohar, od danes zanaprej nisva več prijatelja. Tovariški ti — je med nama odveč. Menim, da nimate ničesar proti.

(*Urba vstopi brez besede.*)

Dr. DIXI: Gospod nadsvetnik...?

ROBERT: Vi tu? Ob tej uri?

TONČKA: Morda so se le premislili?

VRBA (*Robertu*): Na seji sem bil nenkrat nemilo presenečen, tako nejasen in neprečiščen je vaš pogled na družbo in svet. (*Groharju*) Preden se odpravite v zapor, bi vam rad še marsikaj povedal...

ROBERT: Preden se odpravi v zapor!

GROHAR: Vam ni Robert na seji obrazil? Vsevprek so me hvalili, kruha mi ni dal nihče.

VRBA: Hvalili so vas? Hm...

TONČKA: V zapor! Se vedno?

GROHAR: Še tisto malo možnosti, ki sem jih imel, so mi sproti izpodjedli.

VRBA: Kaj se čudite? Star človek sem, moje ure se nagibljejo h koncu. Karkoli izrečem, dobro pretehtam. Tudi med vas nisem prišel mimogrede.

TONČKA: Ivan v ječi? Ste brez srca?

VRBA: Gospodična, tudi tu?

TONČKA: Da, tu, ob njem! Kje sicer!

VRBA: Po prvem srečanju sem se nemudoma poučil o vas. Odlična spričevala... Očividno preživljate trenutno krizo. Verjemite, preboleli jo boste.

TONČKA: Govorimo o Groharju, kaj jaz!

VRBA: Vidite, se slišite? Samo čustvo, zgolj srce... Zadnjič sem vam zagrozil, vendar, počakal bom. Uverjen sem, da se boste v kratkem spametovali.

TONČKA: Če ne menite pomagati, zakaj ste prišli?

VRBA: Zakaj? Razjasniti, gospodična, razjasniti... Pred kratkim ste mi podtikali grde namene, hm... Življenje ima svoj red. Mi smo čuvarji. Če popustimo, se vse razblini, razdene, razprši.

ROBERT: Kdo ustvarja višjo, blagodejnejšo, imenitnejšo uredenost mimo pravega umetnika?

VRBA: Umetnost? Če je umetnost plod zmešanosti in neurejenosti, če uspeva le na bolnih, okuženih tleh... Hvala za takšno umetnost, v kvar nam je, ne v korist.

Dr. DIXI: Četudi se dotikamo Groharjevega primera, vendar strinjamo se...

TONČKA: Strinjate se! Velike, bobneče besede govorite o redu in o pravici. In vendar tako preprost primer... Ne kličite na pomoč nebes. Ivan pred obtožbo poverbe. Kdo je zakrivil njegovo stisko? Kdo ga je silil, da si izposoja?

Dr. DIXI: Kriv, kdo je kriv?

VRBA: Vsekakor tisti, ki je poneveril.

TONČKA: Mar niste sokrivi?

Dr. DIXI: Mi?

VRBA: Gospodična...?

ROBERT: Tončka?

TONČKA: Sokrivi ste, da, sokrivi, vsi, ki ste pregovarjali trnovskega župnika, da je odvzel Ivanu slikanje cerkve!

VRBA: Res je, nekajkrat sem obiskal župnika.

ROBERT: Priznate torej?

VRBA: Priznam. Dokazoval sem mu, kar je Grohar zadnje čase sam potrdil.

GROHAR: In kaj sem potrdil?

VRBA: Da ste nurejeni, zanešenjaški, brez trdne življenjske podlage.

TONČKA: Kolikšna podlost! Če bi vi in vaši tovariši ne ščuvali župnika proti Ivanu, si Groharju ne bi bilo treba izposojati denarja!

VRBA: Navsezadnje, če bi tudi bilo, kot ste obrazložili... Čeprav bi jaz in še kdo iz grdih, sebičnih namenov govoril proti Groharju — na istem smo. Če bi bil Grohar mož na mestu, bi ne smel kloniti in popustiti. Pa če še tolikanj hudega, čeprav morje krivic! Njegova odgovornost ista, krivda nič manjša. Skratka, preizkušnje ni preстал.

TONČKA: Preizkušnje! O, koliko hinvščine in lepih besed! Če bi bili vi v podobnem položaju...

VRBA: Jaz? Nemogoče... Gospodična, ostanimo pri dejstvih. Grohar je vendar kajžarski sin, siromak od rojstva... Čemu je silil v Ljubljano, se štulil med umetnike? Ne bi bil srečnejši in bolj zadovoljen kot pastir?

TONČKA: Je greh, da se je lotil Ivan umetnosti? Ni bolj poklican, sposobnejši, vrednejši kot kdorkoli od vas?

VRBA: O tem se ne bomo pomenkovali. Preosebni ste, preveč prizadeti...

ROBERT: Po vašem mnenju bi Ivan ne smel v mesto, ker se je v kajži rodil? Umetnost je potemtakem le za meščanske sinove?

VRBA: Niste tudi vi posečali župnika? Zakaj vi? Iz ljubezni, iz naklonjenosti do Groharja? Četudi bi se prenagil, čeprav bi zavedščino zmotno presojal — moji nameni so bili čisti. Vsakomur mirne vesti govorim o njih. Kakšni so bili vaši razlogi?

TONČKA: Robert, odgovori!

Dr. DIXI: Stare zgodbe, menim, da ni prilika niti čas primeren, da jih pogrevamo.

ROBERT: Moji razlogi? Ivan, mar dvoimiš v mojo poštenost in iskrenost? Te nisem jaz pripeljal v Ljubljano in ti odprl svet umetnosti? Tončka, zakaj vedno znova sprašuješ in me žališ? Samo sumničenje in podtikovanje. Vse važnejše je

pred nami. Dogovoriti bi se morali, kako naj Ivanu pomagamo, ne pa...

VRBA: Sumničim? Gospod, meni nerazumljiv jezik govorite. Ko sem prišel iz krščanske ljubezni med vas, ste me vsi pričeli izpraševati. Lahko bi se izognil, lahko molčal. Prišel sem, ne da se perem, da razčistim pojme. Vi in vam podobni me zmerjate s filistrom. Moje podobe nazivljete kič. Ne na vas, gospoda, na nas sloni svet. In prav je tako. Kaj bi bilo sicer, vprašam vas, kaj bi bilo sicer?

ROBERT: Kdo vse je hodil v župnišče! Z Dixijem sva se dnevno srečavala.

VRBA: Zakaj je hodil dr. Dixi k župniku, nam bo sam pojasnil.

Dr. DIXI: Nimam si ničesar očitati. Zmerom in povsod sem branil ter zagovarjal svobodomiselna načela.

VRBA: Menda nista prebirala z župnikom rožnega venca?

Dr. DIXI: Oprostite, gospod nadsvetnik...

VRBA: Čutim le nujnost, pred pričami ugotoviti, da se naši računi ne ujemajo docela. Pogledi so različni.

ROBERT: Jaz nisem bil nikoli proti Ivanu, niti z besedo.

VRBA: Verjamem, naravnost je niste izgovorili. Vse, kar vam leži na srcu, izrečete ovinkoma. Vaš govor je kot so vaše podobe. Vse zabrisano, vse komaj naznačeno. Vi spregovorite, vi naslikate, vsak naj si misli, predstavlja, kar ga je volja... Videz, videz, kajti za izrečeno besedo, za razstavljeno podobo ste vi z nekim določenim namenom. Svoje dosežete, odgovornosti za lastno početje se vedno zvito izmaknete. Verjemite, pride dan, ko se ji ne boste izmaknili...

GROHAR: Ne razumem vas. Ti, Robert, si vendar moj prijatelj? Ti da si proti meni rovaril? Vse je tako zamotano. Hudiča, saj smo tovariši, v oči si poglejmo, razgovorimo se.

VRBA: Ne vem, o čem bi se še menili, menda sem bil dovolj razločen?

GROHAR: O, tisto pa, tisto, vi že, toda ostali. Kriv sem, četudi se ne čutim krivega. Je tako?

VRBA: Pravilno ste razumeli. Navsezadnje, kogarkoli pritirajo pred sodnika, nihče se ne čuti krivega.

GROHAR: Napak ne razumete, gospod nadsvetnik, biričem se ne bom izmikal. Se nocoj grem v njihovo past.

VRBA: Tako je prav, pravici mora biti zadoščeno. *(Se odpravlja.)*

Dr. DIXI: Grohar, ne skrbite, vse bom napravil za vas, kar je v mojih močeh.

VRBA: Gospoda, lahko noč. *(Urba in dr. Dixi odideta.)*

GROHAR: Poneveril? Zakaj? O tem noče nihče razmišljati, nihče razumeti. Lani, ko sem pričel z delom v trnovski cerkvi, sem si prvič izposodil. Nisem hotel drezati v župnika, da se mu ne zamerim. Preveč sem se bal, da mi ne odzame dela. Mislim sem si, če mu povem, da sem berač, me napodi. Stisnil sem zobe in garal. Ko se me je pričela lotevati vrtoglavica, sem uvidel, da ne bo šlo. Jesti, da moram, pa sem si izposodil...

ROBERT: Lani? Zakaj mi nisi povedal?

GROHAR: Vsi ste bili tako čudni. Kot da se me izogibate... Zdelo se mi je, da sem se ti zameril.

ROBERT: Izogibali da smo se? Nahru-lil bi me, pa bi se razjasnilo. Meni je bilo, kot da si se ti pogospodil in prevzel. Občutek sem imel, da nos vihaš nad me-noj, ker si imel srečo.

TONČKA: Sam veš, kako je bilo z Ivanom. Še jaz sem opazila, kako ga gledate postrani...

ROBERT: Kaj si opazila? Da ga nočem motiti pri delu, da sem obziren?

GROHAR: Prepričan sem bil, da bom tiste solde mimogrede vrnil. Saj veš, kako sva se z župnikom domenila. Pa so ga tovariši iz društva le pregovorili...

TONČKA: Maloprej si sklenil, da se boš umaknil. Kaj postajaš? Če boš okleval, bo prekasno.

GROHAR: Kriv, nekriv, svoj križ sem si sam iztesal. Ko sem bil še pastir, preden si me zvalil v Ljubljano, se mi je zdelo življenje lepo, preprosto, pa ni... Polno čeri in kamenčkov je, ki jih s prstnim očesom ne opaziš. Le za ciljem, daljnim, svetlim spešiš, dokler se ne spotakneš in ne omahneš... Le kaj me je prignalo iz domačih host? Nisem bil srečen, ko sem drvaril po soriških gozdovih? Pa če si hotel ali ne, rad ali nerad, kriv si. Nosi svoj del, spokori se. Fatum, usoda — so menda govorili stari... (*Odhaja.*)

TONČKA: Ivan!

GROHAR: Pome pridejo, in če že, hočem biti sam, čisto sam...

TONČKA: Ivan, dovoli, da te spre-mim...

GROHAR: Ne, Tončka, pusti me... Jutri imaš šolo. Robert te pospremi na postajo, toda jaz moram biti sam.

ROBERT: In kam greš?

GROHAR: V hotel, pa brez zamere...

TONČKA: Ivan, kaj res ni druge po-moči?

GROHAR: (*žalostno zmaje z glavo in hitro odide*)

Četrta slika

KAVARNICA V ŠKOFJI LOKI

ROBERT: Sediva. Boš črno?

TONČKA: Le naroči, vseeno, kaj...

ROBERT: Dve črni, prosim!... Kako si se izpremenila...

TONČKA: Mirno reci, postarala. Kako bi se ne. Vidiš, koliko sivih las imam...

ROBERT: Ne mislim tako. Veš, ko sem te zadnjič videl, si bila imenitna, zdaj si še bolj. Kar slikal bi te.

TONČKA: Ko sva se zadnjič videla...? Tisto noč so sklenili Ivanovo nesrečo. On jim je verjel, zaupal. Sam se je dal biričem v pest.

ROBERT: Jaz ne, Tončka...

TONČKA: Vem, ti si se ustavljal, a oni so vendar svoje dosegli.

NATAKARICA: (*vstopi s kavama*) To je bilo gospode. Zdaj so se menda že vsi odpeljali. Prayijo, da niti Ljubljana ne premore šole, kot je naša, (*Tončki*) Še jaz bi šla za učiteljico v takšno poslopje... (*rožlja z drobižem*) Še jaz... (*Odide.*)

ROBERT: In kako se počuti Ivan?

TONČKA: Kako? Spočetka, ko je prišel iz aresta, je bil zelo čuden. Pred dunajsko razstavo in po njej je bil ves iz sebe. Revež, mislim je, zdaj je vse dobro.

ROBERT: Zgolj zavist smo vzbudili in novih sovražnikov smo si nakopali...

TONČKA: Zdaj živi tu, v Loki, po okoličici slika. Proda nič. Večkrat je lačen kot sit. Vendar, ne dovoli, da bi mu pomagala. Skrivoma, z zvijačo mu sem tja kaj vsilim.

ROBERT: Tončka...

TONČKA: Veš, da zadnje čase popiva? Vedno je razdražen. Kot je bil prej prekomerno zaupljiv — zdaj dvomi o vsem, o vsakomer.

ROBERT: Prihaja v kavarno?

TONČKA: Tudi. Najraje v gostilno. Sem ti rekla, da popiva. Samo danes ne vem, saj ve, da so Ljubljančani tu, preveč so se mu zamerili...

ROBERT: Kje naj ga iščem potemtakem?

TONČKA: Robert, besedo le, nekaj bi rada vprašala, samo če se ne boš jezil...?

ROBERT: Kar vprašaj, Tončka...

TONČKA: Tolikanj sem se namučila, hotela sem pozabiti — nisem mogla. Povej, Robert: kdo je predlagal, da se izroči Ivanu blagajna?

ROBERT: Tisti?

TONČKA: Da, kdo je bil tisti? Saj ste vedeli, da se godi Ivanu pasje. Ali so profesorji, ali uradniki, tebe podpirajo domači, vsak izmed vas ima zagotovljen svoj kruh. Samo Ivan ni imel ničesar. Kljub temu ste izvolili za blagajnika njega. Zakaj tako?

ROBERT: Ker smo vedeli, da je pošten... Zaupali smo mu...

TONČKA: Ivan strada dneve, tedne, mesece, ne ve, kod ne kam, nobene slike ne proda; konec konca mu odjedo še edino naročilo... Vendar, denar poverite njemu. Mar ni to čudna igra, prekleto čudna? Veš, ta točka mi je početkoma ni bila jasna. Če na to pomislim...

ROBERT: Ti si v svoji sodbi zelo hitra in nepremišljena.

TONČKA: Ne prehitra, točna. Polovičarstva ne prenesem. Nikakor ne morem razumeti, kako da nisi prišel k razpravi.

ROBERT: Saj nisem bil v Ljubljani, sodnijski poziv sem prejel prekasno...

TONČKA: Robert, vem, da si Ivanov prijatelj, resnični prijatelj... Kako si mogel oditi iz Ljubljane, medtem ko so odločevali o njegovi usodi...?

ROBERT: Kadar mi je hudo, pobegnem na deželo in slikam.

TONČKA: Umaknil si se... Ko ste se v društvu odločevali, si vrgel prednje denar... Navsezadnje — si se pred sodnijo skrtil...

ROBERT: Pozabljaš, kolikokrat sem Groharja obiskal v zaporu.

TONČKA: Je to vse...?

ROBERT: Plačati!

NATAKARICA (*vstopi*): Še kaj prinesem?

ROBERT: Hvala, plačam. (*Plačuje*.) Morda se je Ivan že vrnil. Preden se odpeljem, bi ga rad videl...

TONČKA: Smem s teboj?

ROBERT: Pojdiva. (*Odideta*.)

KRIGLER (*vstopi in gleda za odhajajočima*): Kdo je mlada dama?

NATAKARICA: Kakšna mlada dama?

KRIGLER: No, gospica, ki je pravkar odšla z nekim subjektom iz lokala...

NATAKARICA: Gospica? Dama? Tale? Ena loških učiteljic je, za tistim malarjem hodi, ki je bil v Ljubljani v arestu...

KRIGLER: Tako, tako... Me poznate? Je že kdo vprašal po meni? Novo šolo

smo odprli. Prosveta, dekle. Tako se zrtvujemo za narod.

NATAKARICA: Pa niste gospod Krigler?

KRIGLER: Doktor Krigler...

NATAKARICA: Pa sem le uganila! Tisti arestant že ves dan sprašuje po vas. Tamle se spet motovili...

Ježeš! Je že tu! (*Odide*.)

GROHAR (*vstopi*): Gospod predsednik...

KRIGLER: No?

GROHAR: Ne vem, kako naj bi pričel?

KRIGLER: A, vi ste? Kaj hočete? Vse-povsod me zalezujejo umetniki...

GROHAR: Trikrat sem vas iskal v Ljubljani. Na cesti se vas nisem upal ogovoriti...

KRIGLER: Prav, prav, sedite... Če ste me iskali trikrat, bi me lahko še trikrat, prejkoslej bi me našli. Človek ima delo, dolžnosti, ne morem posedati v pisarni in čakati na gospode umetnike... Ste razumeli?

GROHAR: Gospod doktor, po Ljubljani se razkazujem tako nerad...

KRIGLER: Neprijetni spomini, kaj? Navsezadnje, sem vaš oče ali kali? Zakaj se drugam ne obrnete? Saj ne rečem, da nimam, stiskač nisem, toda saj so še drugi, ki imajo tudi nekaj pod palcem...

GROHAR: Oprostite...

KRIGLER: Sedite! Ali sem rekel kaj hudega? Nič, Vam ne smem povedati pametne besede? Kajpak, vi takoj pokoncu, takoj proti človeku...

GROHAR: Tako bi rad delal, pa moram sedeti križemrok. Nimam niti za barve niti za platno. Brez vsakršnih sredstev sem...

KRIGLER: Tako, tako, za kavarno imate, ne? Za popivanja po gostilnah tudi? Saj ste več po lokalih kot v ateljeju. Nič ne tajite, povedali so mi. In pijančujete... Denar je važna stvar, človeka pripelje večkrat v kriminal...

GROHAR: Gospod...

KRIGLER: Ne govorite še! Menite, da kradem? Kakopak, garal in mučil sem se, zdaj imam. Moj oče hišnik, njegov sin milijonar. Tu se učite, mene si oglejte.

NATAKARICA (*prinese vino*): Izvolite, gospod baron...

GROHAR: Svojas so tudi slikarji veliko zaslužili...

KRIGLER: Seveda so, toda ne takšnile.

NATAKARICA (*duši smeh z robcem*).

KRIGLER: Vi ste, ostanete berač. Kdo menite bo kupoval tiste vaše packarije, cesarsko kraljevega nadsvetnika Vrbo poglejte, kako lepo in naravno on slika. Vprav tako kot stari, preizkušeni mojstri.

zato vsako svojo podobo sproti proda. Vi in vaši tovariši! Lepa umetnost. Rad bi poznal norea, ki bi kupoval podobe, kjer se razen pack nič ne pozna. Mar menite, da ste več kot stari in slavni slikarji?

GROHAR: Ne, ne, nič se čutim pred njimi! Vendar, drugi čas, novi ljudje! Dosihdob so delali naši slikarji po tujih vzorih, mi hočemo pokazati svojim — svetu, nov, naš, slovenski izraz. Samorodno ustvarjati! Novih potov iščemo! Svoje vsebine! Se nevidne oblike!

NATAKARICA: Hi, hi, hi...

KRIGLER: Bajke in mladostni napuh. Slovenci, pa nekaj svojega, saj nas je komaj za pest. Trezno glavo, hladno kri. Slikajte, kot je ljudem všeč in nehaite z otročarijami.

Dr. DIXI (*ostopi*): Ah, gospod predsednik doktor Krigler. Moje spoštovanje... Sluga ponižni... Moj poklon...

KRIGLER: No, no, vi ste tudi iz tistega nesrečnega umetniškega društva, kar sedite...

Dr. DIXI (*namigne na Groharja*): Iz srca rad, gospod predsednik. Izredno se čutim počaščenega, toda...

KRIGLER (*vstane in sede z Dixijem k sosednji mizi*): Razumem, seve, seveda... No, Micka!

NATAKARICA: Mici, prosim, gospod baron.

KRIGLER: Brž kozarček za gospoda pisatelja. Ste me prišli izpraševat? Sem lepo govoril ob otvoritvi? Kdo je vabil slikarja Roberta? Od kdaj se dovoljuje takšnim ljudem na slavnostne odre? Moja omemba o cesarju?

NATAKARICA (*prinese kozarček*): Toliko in takšne gospode še ni bilo v Loki, res ne...

KRIGLER: Prav, prav, z gospodom pisateljem naju pusti sama...

NATAKARICA: Kot ukažete, gospod baron, (*Odide*.)

Dr. DIXI: Imenitno, kaj naj bi rekel, krasno ste govorili. Ko ste omenili cesarja...

KRIGLER: Veste, takšna reč človeka podžge. In nadsvetnik Vrba, kaj on?

Dr. DIXI: Ravno on mi je naročil, da vas poiščem. Z vami bi rad govoril, preden se odpeljemo.

KRIGLER: Z mano? Je bil presunjen, ne?

Dr. DIXI: Star človek, čudak, kako naj obrazložim... Zavoljo tega tipa tu...

KRIGLER: Zavoljo tegale tu? No, če ni nujnejšega, O njem se lahko na vlaku razgovorimo, v Ljubljani... (*Se obrne h Groharju, ki vstaja*.) Kam vi? Vam nisem rekel, da počakajte, Sedite! Pomislite go-

spod pisatelj, tale tu trdi, da bomo ustvarili Slovenci svojo umetnost, lastni slog. Takšna prismuknjenost...

Dr. DIXI: Zares ne vem, kaj je na impresionizmu novega, našega? Drugod so ga že zdavnaj zavrgli in se spametovali. Realizem je geslo sodobnosti, ne takšne pretirane posebnosti.

GROHAR: Ni res! Ves Dunaj je govoril o naši razstavi. S kolikšnim navdušenjem! Kaj, kdo smo zanje sicer? Po dunajskih listih piše o nas le, če se dogodi umor, Kljub vsemu so nam priznali — kar naši rodoljubi in kulturonosci še danes na vsa usta taje. Našo svojstvenost in enkratnost. Ugotovili so, da prinašamo v svojih podobah nov slog, slovenski slog. Najbolj naklonjeni med nami so nam ga obetali komaj po stoletjih. Sovražni, zavidni in malodušni pa trdijo, da ga nikdar ne bo ustvaril nihče slovenskih umetnikov! Gospoda, to smo dosegli...

KRIGLER: No... no...

Dr. DIXI: To ste pa terno zadeli. Menda imamo Ljubljančani tudi oči? Navsezadnje, kdo in kaj so takšne vele-mestni kritiki? Sami berači. Povabiš ga v gostilno in revše ti napiše, kar srce poželi.

KRIGLER: V gostilno, kajpak v gostilno...

GROHAR: O, tisto pa, tisto... Vabili, gostili smo jih. Še tolikanj nismo premogli, da bi se sami najedli do sitega...

KRIGLER: Se vam sploh sanja, kakšno čast vam izkazujem? Z vami posedam za isto mizo, razgovarjam se, poslušam vas. Pol Škofje Loke se je že zvrstilo mimo tegale okna. Vsi so me videli z vami — a vi!

GROHAR: Jaz? Kaj vem, kako je z menoj? Samega sebe ne prepoznam, niti ne razumem. Ravnate z menoj kot s poslednjim beračem, huje kot s psom. Poslušam, brez najmanjšega ugovora... Zakaj? Ker bi tako rad, neizrekljivo rad naslikal še kakšno podobo... Obseden sem od barv, od sonca in od življenja... Nimam časti ne ponosa, poslušam, poslušam vas...

KRIGLER: Gospod pisatelj, vi ste priča za današnji in poznejši čas, kako plemenito in rodoljubno sem ravnal s tem človekom...

Dr. DIXI: Tako je, gospod predsednik, tako.

KRIGLER: Priča ste tudi, kako odurno mi je poplačal mojo dobroto.

Dr. DIXI: Priča.

KRIGLER: Znova bo spregovorilo moje dobro srce, kjub temu, da me je tako odurno razžalil.

Dr. DIXI: Ste slišali. Grohar? Si boste zapomnili. uvaževali?

KRIGLER: Grohar, tu — petak! Človek, poslušajte, od danes zanaprej vam prepovedujem, da bi me kjerkoli pozdravili.

Dr. DIXI: Tudi mene ne smete. Kot da se ne poznavata.

KRIGLER: Približati se mi ne smete več. Kljub vsem dobrotam, ki sem vam jih že napravil, ki sem vam jih mislil izkazovati v bodoče, nočem od vas nikarkršne hvaležnosti.

Dr. DIXI: Tudi jaz ne, tudi jaz ne...

KRIGLER: Govorite in stokate, da se z umetnostjo ne preživite, zakaj se ne uporabite drugega posla? Pustite že vendar paleto in čopič. Saj še niste prestari...

Dr. DIXI: Lahko se še priučite čemu koristnemu.

KRIGLER: Sem lepo, obzirno povedal, gospod pisatelj? Verjemite, lastne besede so me ganile. Povejte, živi na Kranjskem plemenitejši in za narodni blagor zaslužnejši mož mimo mene?

Dr. DIXI: Roko na srce, gospod predsednik, ni ga.

KRIGLER: Kje je kdo, ki bi se zmenil za bivšega kaznjenca? Ki bi se z njim razgovarjal, posedal z njim za isto mizo? Petak sem mu dal, kljub temu, da me je tako odurno razžalil. Se vstane ne, niti pozdravi me ne, da bi se mi zahvalil.

GROHAR: Micka, tu je petak! Vina na mizo! Za ves denar! Pil bom, na rodoljubje, na dobroto in na plemenitost! Na ves svet bom pil! Na prekleto prijaznost in na slovenske mecene! Piti! Pravijo, da je pijanost razvada in greh... Modri možje, trezni možje, plemeniti, blagorodni, imenitni možje — so pogruntali... Kaj so pogruntali? Umetnost?

NATAKARICA (*prinese vino*).

GROHAR: Tako urna si, dušica? Vraga, sem tak imeniten gospod? Kakopak, petak imam, denarju se nasmiháš, mene sploh ne porajtaš. Pa ga vsemu navkljub pijmo, počasi in slovesno...

NATAKARICA: Joj, kakšni ste, hi, hi...

KRIGLER: Vidite, gospod pisatelj, prav tak je, kot tista vrhniška baraba Cankar... Najboljšo voljo sem imel, da mu pomagam, toda, kaj ko vse zapije...

(*Tončka vstopi*).

Dr. DIXI: Ah, gospodična Smlednikova! Kakšno prijetno presenečenje! Gospod predsednik doktor Krigler...

KRIGLER: Zelo mi je žal, gospodična, Zares, z nadsvetnikom Vrbo moram spregovoriti. Vse preveč se žene za tega postopača, Servus. Na vlaku se vidiva, Moj poklon, gospodična.

Dr. DIXI: Klanjam se, gospod predsednik, sluga ponižni, moj vdani po klon... (*Krigler odide*)

TONČKA: O kom je govoril ta človek? Dr. DIXI: O kom?

TONČKA: Ste videli Ivana? Vse popoldne ga iščem, tako me skrbi.

Dr. DIXI: Ravnokar je spumpal doktorja Kriglerja in zdaj popiva.

TONČKA (*ugleda Groharja*): Ivan, kje se potikaš? Robert je prišel. Vsepovsod sva te iskala. On je odšel do tvojega ateljeja...

GROHAR: Robert? Se je golobček spremenil?

TONČKA: Ivan, kako govoriš?

GROHAR: Vem le, da se razkazuje; po slavnostnih odrih rešuje domovino...

TONČKA: Kako čudno govoriš... (*Si vzame cigareto*.)

Dr. DIXI (*priskoči z vžigalico*): Izvolite, gospodična.

GROHAR: Pa kadimo...

Dr. DIXI (*je medtem tudi sebi prižgal cigareto in se nasmihal Tončki — zaluča Groharju škatlo z vžigalicami*): Lahko si jih obdržite.

GROHAR (*cigareta mu pade iz rok, z dlanmi si prikrije obraz*).

Dr. DIXI: Gospodična Smlednikova, dovolite, da se poslovim. Čas je, da se odpravim na vlak. Moj najvdanejši poklon.

TONČKA: Gospod doktor, na svidenje. (*Dr. Dixi odide*.)

TONČKA: Ivan, kaj ti je? Molčiš, mene si pustil čisto samo...

GROHAR: Ti še sprašuješ? V mestu vsi lažete, vsi vi, izobraženci...

TONČKA: Pil si, Ivan...

GROHAR: Pijan? Če ukazuješ — sem pijan. Bržda sem res pijan. Če so doslej pljuvali za menoj, nisem hotel ničesar opaziti, slišiš, nisem hotel... Kot da sem gluhi, če so me psovali z arestantom in defraudantom... Zares, zmerom sem imel svoj cilj pred očmi. Nikoli se nisem čutil docela osamljenega, zdaj se čutim...

TONČKA: Moj bog, ti si bolan!

GROHAR: Pravkar si me psovala s pijancem. Zdaj mi groziš z blaznico. Zamenjala si me, kot menjaš obleko. In s kom?

TONČKA: Veš, kaj mi očitaš?

GROHAR: Vem, Vem, on je v Ljubljani najnovjša moda, prav tako kot se bere v njegovih romanih.

TONČKA: Tako govoriš z menoj?

GROHAR: V slogu njegovih romanov. O, ne samo z očmi, s krvjo sem videl. In satansko sem trpel, razumeš, satansko! Zdaj me ne boli več, ne, nič več. Kot vse pod soncem ima tudi bolečina svoj konec.

Verjel sem, da bom dočakal sto let, zdaj sem spregledal. Vem, otročji sem... Arest mi je vzel vso moč, kri mi izpil, sonce ugasnil... Saj to niso bili le dnevi, ko sem bil zaprt, veš, da je še danes, da bo do smrti isto, da konca ne bo nikdar...! Arest? Vsakteri ga nosi zapisanega v očeh, brž ko me pogleda. Opeharili ste me za smisel, za logiko življenja... Nobene ubranosti nikjer... Slišiš, ob vero v življenje sem, ob najdragocenejše, ob tisto, kar izpovedujem v sleherni svojih podob...

TONČKA: Ivan?

GROHAR: Najprej je prižgal cigareto tebi, zatem sebi. Meni se je le prezirljivo nasmehnil, predme zagnal škatlo z vžigalicami, kot bi zalučal beraču sold. Pogledal te je in ti si se mu nasmehnila. Spogledovala si se z njim, vpričo mene, slišiš, spogledovala...

TONČKA: Spogledovala...?

GROHAR: On je eden tistih ljudi, ki so me spravili v arest. Vendar, ti si se mu nasmehala. Ne trpel bi tolikanj, če bi po vlačugarsko ležala z njim... Samo tega ne bi smela, samo tega ne, da si se mu oko v oko nasmehnila...

TONČKA: Če me imaš le malo rad, če mi še za troho zaupaš, verjemi, da tistega z vžigalicami niti opazila nisem...

KRIGLER (*vstopi*): Tu je Grohar. Kar naprej, gospod nadsvetnik...

VRBA (*vstopi, za njim Robert*): Torej navsezadnje smo vas le našli.

ROBERT: Ivan, ves dan že stikam za teboj.

Dr. DIXI (*vstopi*): Pa smo ga le našli.

GROHAR: Kaj hočete? Me zalezujete?

KRIGLER: No, no, nič razburjenja...

VRBA: Vaše podobe smo videli...

GROHAR: Moje podobe?

KRIGLER: Gospod nadsvetnik je strokovnjak. Poslušajte ga. Vzhičen je nad vašimi poslednjimi slikami. Vsi smo navdušeni. Gospoda, jaz dam za likof.

GROHAR: Za pogrebščino!

KRIGLER: Se zavedate časti, ki vam jo izkazujemo? Vlak smo zamudili zavoljo vas.

Dr. DIXI: Kar zijali smo nad tvojimi novimi slikami. Takšen napredek.

KRIGLER: Saj nič ne rečem, niso napak.

Dr. DIXI: Imenitne so. Vsa Ljubljana bo pokoncu, ko jih razstaviš.

GROHAR: Kdo vam je dovolil vdirati v moj atelje? Razbojniki!

VRBA: Jaz sem bil tisti. Vsepovsod sem povpraševal po vas, še drugim sem naročil. Navsezadnje mi je posodila gospodinja ključ, pa sem si drznil...

KRIGLER: Gospodu nadsvetniku se zahvalite, dolg je plačal, še za leto vnaprej je najemnino poravnal...

ROBERT: Ivan, zdaj boš v miru, brez skrbi delal.

Dr. DIXI: Na konju si, fant. Vse po nadsvetnikovi zaslugi.

GROHAR: Kako naj se mu zahvalim? Kleče? Naj mu roko poljubim? V arest me peha, v moj dom vdira, jaz pa na kolena!

Dr. DIXI: Gospodična Smednikova, o njegovih slikah bom pisal. Ze vse natančno vem, kaj in kako. Celostranski članek v »Narod«. Vam rečem, senzacija!

GROHAR: Ti boš pisaril? O kom? O meni? Me nisi čez mero osvinjal? Ne dotikaj se mojih podob, ne dotikaj.

VRBA: Grohar, me hočete poslušati? KRIGLER: Človek, streznite se. Nič še ni zamujenega. Pomagati vam hočemo.

Dr. DIXI: Sem rekel, da bom v »Narod« napisal o tebi. Mi naprednjaki smo zmehrom za resnico. Če se bodo klerikalci usajali, jih dobe po grbi.

VRBA: Grohar, ne mučite me, zakaj ne izpregovorite?

GROHAR: Izpregovorim naj? O čem? Govorite, poslušam; sprašujte, odgovarjal bom.

VRBA: Ko smo Groharja izročili sodišču...

ROBERT: ...jaz ne, gospod nadsvetnik.

Dr. DIXI: Klerikalci so nas prisilili. Proti aretaciji in proti sodnji sem bil. Disciplina, ugled napredne stranke — mi nismo mogli drugače.

VRBA: Vidva vsekakor — ne. Prenaravnost se izražam pred ljudmi, ki ljubijo ovinke.

ROBERT: Merite name?

Dr. DIXI: Vedno in povsod sem zastopal ter branil koristi naprednega tabora. Moja vest je čista.

VRBA: O življenju govorim. Ko smo za njim zapahnili vrata, ga videli pred sodiščem, v ječi, se je zdelo vse čisto, jasno in v redu. Razumete, vi, ljudje ovinkov, kaj mi pomeni jasen in čist primer?

Dr. DIXI: Vedno smo se borili za napredek in svobodo proti klerikalni tiraniji.

VRBA: Ne o naših malenkostnih strankarskih razprtijah...

Dr. DIXI: Oprostite, menim, da mimo svetovnonazorskega ni vzvišenejšega boja...

VRBA: O redu, splošni zakonitosti in uravnoveženosti govorim. Da, tistikrat sem bil pomirjen, vendar, ko se je Gro-

har vrnil iz ječe, ni izginil, se ni izgubil... Dasiravno sem bil prepričan, da je kdaj že pozabil na čopič in barve. Pa ni, razumete, ni...

ROBERT: Iz naše generacije je član našega društva.

VRBA: Kaj generacija, kaj društvo! Razumite me, ko sem danes obstal pred njegovimi najnovejšimi podobami, me je pri srcu zaskelilo. Ko je nedolgo tega razstavljal na Dunaju, mi je svet potrdil, kar si nisem upal, nisem hotel priznati...

KRIGLER: Ste slišali gospoda nadsvetnika! Z vami se resno in blagohotno meni, vi pa kar buljite nekam.

TONČKA: Čim dlje vas poslušam, vse manj razumem. Kaj naj pomeni to? Kaj hočete Ivanu?

VRBA: Samo Groharju velja moja beseda. Vendar želim, da me vsi slišite. Ko sem vas pred leti pahnil v ječo, ste mi moško priznali, da imam prav. Danes pa... Moja prvotna resnica se je ob vaših podobah izkazala kot laž. Razumete njegove slike? Sam red, dognanost in mir. Nikdar ne bom naslikal podobnega.

KRIGLER: No, no, no...

GROHAR: Komu te zgodbe? Se bo svet iz tečaja premaknil? Ne bo se. Ne bo!

KRIGLER: Ga slišite, gospodje?

Dr. DIXI: Vse se bo uravnalo in pozabilo. Če se napredni tisk zate zavzame...

GROHAR: Mi bo Tavčar sem in tja vrgel pod noge božjak. In drugi blagorodni gospodje tudi. Vsak sold mi bodo oponesli. Z beračem in arestantom me bodo pitali. Kar ste napravili, se ne da izbrisati, ne pozabiti. Slejkoprej so mi zapahnjena vsa vrata. Moj kruh je prezir, cesta moj dom.

VRBA: Morda sem se tistikrat prenagril? Grohar, povejte, bi mogel, bi smel drugače? Verjemite, če bi ne dopustil, da spregovori pravica, bi podvomil vase, v svet...

GROHAR: Vsi terjate od mene razumevanja. Zame ga nima nihče... Je že tako, bedakom je vse jasno, razumejo zemljo in nebo...

Dr. DIXI: Če si menil mene, si žalil ves napredni tisk, brez izjeme.

VRBA: Preden se poslovimo, bi se domenili zavoľjo razstave...

TONČKA: Ivan si slišal.

ROBERT: Tako je. Nič se ne izmikaj. Boš uvidel, čisto nove možnosti so pred teboj.

GROHAR: Moje podobe? Ne pripoznam jih! Nikdar jih ne razstavim iznova. Sama laž! Ves tisti mir, ubranost, blagoglasje, vse, o čemer ste govorili, same laži! Jaz sam, beden prevarant! Verjel sem v

te lepотиje, z dušo in telesom sem verjel. Zdaj je vse izruvano, poteptano, opljuvano! Ni reda, ni blagoglasja, ni zakonitosti! Zame ni nikakršne samoprevare več! Spregledal sem. Najraje bi vso tisto lažnivo kramo zažgal. Vi hočete, da bi se bahal z njo, jo prodajal...?

Dr. DIXI: S čim boš živel? Če jih mi pripoznamo, če jih bo svet kupoval, kaj hočeš boljšega? Prodajaj in v pest se jim sme!

GROHAR: Kot ti, prijatelj, kot ti...

Dr. DIXI: Kot mi vsi.

GROHAR: Ne boš, bratec, Micka, vina na mizo! Za vso gospodo! Na pogreb so prišli.

KRIGLER: Mi gremo.

Dr. DIXI: Na vlak, sicer spet zamudimo.

GROHAR: Kaj čakaš in gledaš?

NATAKARICA: Če gospodje ukažejo, prinesem, vam ne.

GROHAR: Ne daš? Se bojiš, da ne bom plačal? Ne vidiš petaka?

NATAKARICA: Za nočjo ga imate dovolj.

KRIGLER: Več kot dovolj.

Dr. DIXI: Krasno dekle. Kako je povedala. Grohar, kar vstanite, mi tudi gremo. Domov in v posteljo, prespite se.

GROHAR: Ti boš mene s pijancem pital? Ne od te kislice, vsled žalosti sem pijan...

TONČKA: Ivan, pojdiva...

GROHAR: Ne poznam te, deklica. Mi dva sva se že dogovorila... Samo pol litrčka še, le zame. Pil bom, gospoda naj gleda...

NATAKARICA: Pri nas ne boste rogovilili, mi smo fina hiša.

KRIGLER: Menim, da lahko gremo. Kot sem vam že na potu povedal, zapit je in ni mu pomoči.

GROHAR: Zares, življenje je prečuden cirkus. Kaj bi na to? V prsih me teži neznozna praznosta... Vem, zadržno vem, da je na svetu samo še vino! Zato ga bom pil in spet pil... Pozabljal, da živim, dokler ne bom za vselej pozabil...

TONČKA: Ivan, kam...?!

GROHAR: Ne sprašuj, ljubica, meni nesojena! Pozabljenja grem iskat! Pozabi tudi ti, da si nekoč ljubila arestanta, slišiš, a-re-stan-ta! (Zbeži.)

TONČKA: (se zajoče)

ROBERT: Pojdi z menoj, da ga dohitiva in pomiriva.

TONČKA: Prekasno... Bolje zanj, če ga pustiva samega.

ROBERT: Samega?

TONČKA: Da, Robert... Njegov pogled je že z onostranstva... Ivanu ne bo

nihče več pomagal, nikdar več ne bom vesela...

ROBERT: In jaz? Zakaj bi mu ne mogel pomagati, saj mi je najboljši prijatelj.

TONČKA: In ti? Ivan bo v najkrajšem dočrpel. Jetika mu gleda iz oči, smrt nosi v duši... Ubili ste ga!

(Urba z resignirano kretnjo, Krigler uvažljeno. Dixi posmehljivo — odidejo).

ROBERT *(se zdrzne iz globoke zamišljenosti)*. Jaz, da sem ga ubil...?

TONČKA: Pozabil boš... V tvojem življenju je bil Ivan zgolj epizoda... Sele, ko boš star, čaščen in spoštovan, se

ti bo približal kdo. Mlad človek morda, neizkušen in še nevajen življenja... Spraševal te bo, čemu nisi prišel k razpravi, ko so sodili Ivanu... Čemu ste vprav Groharju poverili denar, in še marsikaj bo vprašal. Mladi ljudje so radovedni in okrutni. Mladina hitro obsoja, ker le malo razume. Življenje pa je tako zapleteno. Vendar, če dočista premislim, vse kot smo se ponašali — ti, jaz, mi vsi, ubijalci, ubijalci...

(Tončkin jok: iz daljave petje in harmonika.)

Tragedija »Ivan Grohar«, ki jo je napisal Ivan Mrak (letošnji nagrajenec mesta Ljubljane), je doživela krstno predstavo 17. decembra 1958 v Celjskem gledališču v izvedbi Mrakove igralske skupine. Delo je banovinska cenzura nekaj dni zatem prepovedala. Mrak je delo kljub temu vprižarjal po Sloveniji pod naslovom »Slovenska tragedija«. Do uprizoritve v Ljubljani je prišlo komaj 12. februarja 1959 v prostorih bivše frančiškanske dvorane (sedaj MGL). Ko je leta 1942 avtor naštudiral s svojo skupino končoveljavni — tu priobčeni — tekst, je italijanska cenzura vprižoritev prepovedala. Naslovno vlogo bi moral predstavljati nepozabni Drago Makuc. Kolikšno pozornost je to delo vzbudilo že pri prvi vprižoritvi, naj nazorno izpriča odlomek iz kritike Janeza Gregorina v Sl. D. 15. februarja 1959:

Življenjsko tragedijo največjega slovenskega slikarja Ivana Groharja je Mrak prikazal na svojstven način, ki razodeva, da se je avtor obrnil od običajne sodobne oblike k tragedijski formi starih grških klasikov. Predvsem je po obravnavi postavil dejanja in osebe v nečasovnost (tudi Groharja samega je vzel v prvi vrsti kot problem, ne kot zgodovinsko osebo), posplošil jih je ter jih napravil le za nosilce vodilnih gibal, kljub temu, da se izza mask cesarskega svetnika Vrbe, dr. Dixija, dr. Kriglerja in drugih še razločujejo obrazi Groharjevih sodobnikov. Zanimivo je, da je v fundamentalnem idejnem ogrodju prav tako kakor grški klasiki krivdo samo prenesel na »anánke« — usodo, ter je iz Groharja napravil le človeka, ki mora plačati kazen («Tako je sojeno!»). Problemsko pa je Mrak še kompliciral: iz udarca, iz položajne tragedije, ki je zunanje zadela Groharja (poneverba in posledice), je vpeljal tragedijo Groharjeve osebnosti, tragedijo otroško dobrega umetnika, ki je v razklanem svetu, kakor bi bil zvezan in žrtev, ki se ji upira znajti se v zagrizenem boju strank, ki se za malenkostne reči bijejo na življenje in smrt. Blag je in šibak, otročji in nespreten med lisjaki in volkovi. Strahotno okolje se reži iz dna in iz okvira te tragedije: spačena, pošastna zloba majhnih ljudi in krmežljivo podlih nagonov. Svet svetlobe je obsojen na smrt, zlobna vsakdanost ugonablja čiste duše, ki se nočejo mazati s preprirom o belem ali črnem, ampak se vzvišene umikajo, pa s sirtimi krili padajo v blato. Prav zaradi notranje sorodnosti Mrakove tragedije s staro grško tragedijo (pri obeh so osebe le nosilci idej) »Grohar« ne zahteva zunanjih pomagal in efektov (napetost je sama deloma v dialogu, v celem v igri glavnega junaka); sorodna je grškim tragedijam, ki vse nosijo recitativen značaj; avtor pa je temu značaju vnesel svoja znamenja: podčrtal je pomen okolja, ki mu je dal tudi odgovornost za Groharjev propad in ga udaril z bičem neprizanesljive jeze, še v zvesto, pa eksaltirano ljubezen je kanil kapljo jedkosti in drobce obtožbe. V Groharju so še enkrat oživel »Hlapci« z vsemi svojimi pogubnimi in nesrečnimi lastnostmi. Še enkrat je po njih zamahnil pomemben umetnik brez prizanašanja. V Mrakovi drami so mesta, ki so še bolj boleča in še sarkastičnejša, kakor so najostrejša mesta v Cankarjevih »Hlapcih.«

Tragedijo je avtor posvetil svojim sopotnikom, sestri Dragi ter Krištofu in Blažu.

W. B.